

ETNIČKI IDENTITET I RAT

Ugo VLAISAVLJEVIĆ

Ne bi trebalo da nas zavede paradoks, naime, da nacionalisti tvrde da su njihove nacije ukorijenjene u drevnosti i da su očigledno prirodne, kada su one ustvari sasvim skorašnje nove i neobične konstrukcije.¹

Budući da ćemo govoriti o balkanskoj etniji, a naročito o južnoslavenskoj etniji, prvo je potrebno da definiramo tipični balkanski etnički format. Na tragu opšte klasifikacije svih etničkih zajednica, koju je sačinio Anthony D. Smith, subjekt balkanske stvarnosti bi se mogao opisati prvenstveno kao utjelovljena etnija, odnosno, kao etnička "manjina". U ovaj određeni skup Smith uključuje "razne podjarmljene istočnoevropske etničke zajednice, kao što su Srbi, Hrvati, Bugari, Grci, Česi i Slovaci".² Ono što je najkarakterističnije za ove etnije jeste njihov rukovodeći ideal "etničke domovine, odnosno, teritorije pripadanja", što je zamijenilo pojam "političkog carstva i dinastičke države". Na taj način Smith je sugerirao da je produžena potčinjenost balkanskih naroda teritorijalizirala izvjestan ideal koji je u početku bio više politički.

Drugo, balkanske etnije su označene kao vertikalno-demotične zajednice prije nego kao lateralno-aristokratske. One se karakteriziraju "sposobnošću da pokrenu na moćne osjećaje privrženosti i djela samožrtvovanja u ime zajednice".³ Sve ovo zahvaljujući činjenici da su česti ratovi pomogli cementiranju snažnih društvenih veza.

Treće, balkanske etnije mogu se klasificirati kao "granične etnije", čija je "granična" pozicija djelomično geopolitička a djelomično strateško-ekonomska.⁴ Njihov težak geopolitički položaj prisiljava ih na stalnu narodnu mobilizaciju i "masovnu regrutaciju" u svrhu vojnog angažiranja,⁵ što ih razlikuje od liberalno-aristokratskih etnija čije angažiranje ostaje "elitno profesionalno".⁶

Također bismo mogli da primijetimo druge važne odlike (naprimjer, predominantnost Male Tradicije, kombinirane sa odsustvom snažne kulturne homogenosti). Ali ovih nekoliko parametara vjerovatno su dovoljni za naše svrhe. Prema prvom parametru, onom utjelovljenja, koji izgleda podrazumijeva najveći broj uobičajenih odlika, mogli bismo da zaključimo da što je balkanska zajednica manja, to se ona pojavljuje kao više tipična. Prema tome, u ovom kontekstu, male južnoslavenske nacije ćemo tretirati kao najtipičnije balkanske nacije.

Ono što je izgleda najodlučnije modelovalo tipični karakter ovih etnija jeste njihovo predmoderno stanje. To je dugotrajno stanje koje proishodi iz utjelovljenosti u jedan tuđi politički, socijalni i kulturni univerzum poslije invazije. Mogli bismo ga u grubim crtama opisati na sljedeći način: rat se već dogodio; najteža spoljašnja prijetnja pripada prošlosti i završila je porazom. Najveći dio populacije je preživio vojni pohod osvajača: traumatski događaji rata predstavljali su prekretnicu u povijesti zajednice. Ovi događaji su živo prisutni u kolektivnom pamćenju potčinjenog naroda; narativna elaboracija tih događaja započela je tokom ili neposredno poslije rata, uglavnom putem usmenih predaja karakterističnih za vernakularne kulture, uključujući epske pjesme, balade, legende i slično. Imperijalnoj moći osvajača odgovara neizmerna zavodljiva moć njegove kulture. Pisati historiju neke balkanske zajednice, naročito u trenutku kada ova zajednica posmatra svoju historiju uglavnom kao etnogenezu, znači izumjeti naraciju u kojoj najveća opasnost nije rat nego njegove dugoročne posljedice. Za balkanske etnije, naročito one manje, mir je često bio strašniji nego rat. Kulturna asimilacija dovodila je do simboličke smrti čitave zajednice. Smrt ne žuri, jer ona dolazi poslije duge i skrupulozne kulturne pripreme. Tokom vremena mira, prijetnja zatiranjem postaje sve manje primjetna, i utoliko sve veća i veća. Prema tome, uobičajeno predmoderno stanje balkanskih etnija jeste varljivo utoliko što etničko utjelovljavanje može da se završi zamiranjem jezika, odricanjem od religije i izgubljenim vlastitim imenima. Postoji osjećaj predstojeće zle kobi: ono najgore tek dolazi. Semiotička analiza savremenog balkanskog etno-nacionalizma, u koju bismo ovdje voljeli da zakoračimo, dodjeljuje ratu ulogu glavnog uzroka ili, tačnije, načela objašnjenja. Kada se govori o balkanskom regionu, bez obzira koja vrsta priče se priča, uvijek se upućuje, na ovaj ili onaj način, na rat ili ratove, i njihove posljedice. Međutim, kada se potraži načelo kojim bi se objasnila tekuća stvarnost, sâm rat se rijetko uzima kao tačka na koju bi se moglo uputiti. Svaki rat ima jedan ili više uzroka, koji se mogu daleko protegnuti u prošlost, i za koje se može tvrditi da je rat njihov ishod. S jedne strane, rat je uvijek učinak, odnosno posljedica. S druge strane, rat također može da se vidi kao uzrok svih uzroka. Može se reći, po cijenu pojednostavljivanja, da kada pokušavamo da objasnimo rat kao ishod brojnih uzroka, onda težimo da ga posmatramo iz perspektive velike nacije uključene u rat, to jest, iz perspektive jednog "imperijalističkog agresora". Obrnuto, kada pokušamo da rat objasnimo kao uzrok brojnih posljedica, na njega gledamo iz perspektive male nacije koja je postala žrtva iznenadnog vojnog pohoda.

Ako se posmatra iz ove druge perspektive, rat se pojavljuje kao događaj koji konstituira male nacije, naročito njihova socijalna, kulturna i politička bića, odnosno njihova kolektivna svojstva. Balkanske etničke kulture su epske kulture, to jest, kulture koje su narativno konstituirane ratom. Štaviše, historijska, kulturna i politička stvarnost malih nacija u značajnoj mjeri je ratna stvarnost. Rat obično uzrokuje promjenu u dominantnom kulturnom kódu malih nacija, služeći kao okidač za trajno konstituiranje, ili, tačnije, za čitav niz rekonstrukcija koje utiču na kulturu i stvarnost kolektivnog sopstva.

Rat konstituira male nacije na dva načina: prvo, rat prisiljava na suočavanje sa stvarnošću (i to se poraženoj strani pojavljuje kao sušta stvarnost); drugo, on utjelovljuje male etnije u jednu veliku etniju ili kvazi-etniju. Ovi događaji su ustvari samo jedan isti događaj koji se svodi na to da se suočavamo sa stvarnošću u trenutku kada je to u najmanjoj mjeri naša kulturna stvarnost. Kolektivna trauma posljednje bitke,⁷ kao i rezultirajuća vojna okupacija, pojačava se upisivanjem pobjednikovog simboličkog poretka na izgubljenu teritoriju. Bitke čine da zemlja drhti, dok tuđa kultura uklanja veći dio čvrstog tla. Etnički prostor više ne odgovara naslijeđenoj teritoriji ili, da kažemo to malo opreznije, oni odgovaraju jedno drugom manje nego prije.

Rat nije samo vojni sukob nego je također i iskustvo kulturne lišenosti.⁸ Ova lišenost, koju trpi poražena etnija, otvara procijep u simboličkom univerzumu nacije, odnosno, ranu na njenom duhovnom tijelu. Poslije upada Realnog, mala etnija počinje da biva izložena neodoljivom simboličkom naturanju, i to se dešava u vrijeme kada je ona u krhkom stanju i zahtijeva da sva njena simbolička oruđa budu povraćena, to jest da onaj prvi upad bude prerađen. Rat opisuje tačku transgresije između dva kulturna obrasca, prazninu koja će privući snažnu simbolizaciju unutar barem jednog od njih.

Niko nije istražio karakterističnu ratnu stvarnost Balkana usredsređivanjem na konstituiranje kolektivnog sopstva i njegovog vlastitog svijeta. Ovo stoga što događaj rata nikada nije bio uzet u obzir kao takav. Ovaj događaj, pak, bio je zanemaran jer je proces samo-konstituiranja bio previđan. Čini se da se periodično re-konstituiranje jedne etnije može objasniti ispravno samo putem ratnog događaja, a rat postaje primjetan kao događaj par excellence samo ako obratimo pažnju na stanje sopstva o kojem je riječ. Ratni događaj otkriva da etničko sopstvo ima imaginarno i simboličko tijelo (kulturni korpus) koje sačinjava njegovu (subjektivnu) stvarnost. Ovo dvostruko tijelo i njegov stvarni svijet otkrivaju, pak, da je rat događaj samo-preobražaja.

Poražena etnička zajednica iskušava gubitak svoje teritorije kao gubitak svog zahvata u stvarnost. Ni po koju cijenu ona ne smije izgubiti svoju teritoriju. Nacionalizam, kao kolektivni pokret etničkog otpora i ponovnog kulturnog uspostavljanja,⁹ također je način da se održi i ponovo zadobije izgubljena stvarnost, kolektivno opažena kao neupitna i konkretna. To je borba protiv iluzije koju neprijateljeva nametnuta kultura, a najviše od svega njegov jezik, postavljaju preko stvarnosti. Etnički otpor ima zadatak da pretvori stvarnost ove neprijateljeve kulture u fikciju, a da iluziju, to jest kulturnu stvarnost kojoj prijeti iščeznuće, pretvori u stvarnost.

Snažna poslijeratna narativna produkcija, koja konstruira ratnu stvarnost kao stvarnost svih stvarnosti, teži ne samo da očuva sjećanje na jedno doba kada je teritorija pripadala etničkoj zajednici nego i da održi njenu simboličku snagu ponovnim uspostavljanjem njene izgubljene stvarnosti. Čitav njen jezik podređen je funkciji imenovanja vlastite zemlje etničke zajednice.

Poslijeratni period u malim balkanskim nacijama – a na ovom poluostrvu, svaki historijski period jeste, na izvjestan suštinski način, poslijeratni, ako ne i ratni period – obilježen je snažnim procesom – re-teritorijalizacije.¹⁰ To je pokušaj da se ponovno zadobije kontrola nad izgubljenom teritorijom, i da se spriječi nestajanje stvarnosti. Semiotička, uglavnom narativna produkcija ili re-produkcija etničke kulture, jeste ono čime se upravlja, barem u slučaju balkanskih etnija, putem vlastitih imena, zahvaljujući njihovoj neupitnoj referencijalnoj snazi. Etnički karakter vlastitih imena – sva vlastita imena su vlasništvo etničke zajednice – otkriva da su oni toponimi, to jest, vlastita imena teritorije. Re-teritorijalizacija na svom najvišem stupnju jeste stanje u kojem dati jezik skoro ekskluzivno upućuje na teritoriju. Ovo znači da svaka rečenica, barem ako je skovana u dominantnom narativnom žanru i njegovom režimu izražavanja, navodi ili podrazumijeva vlastito ime – etničko ime ugrožene etničke zajednice.¹¹ Jezik kojem prijeti nestajanje primjetno je referencijalan.

Toponimizacija, ili prizemljenje (čuveni Bodrijarov "atterrissage") jezika na njegovu teritoriju, obilježena je snažnom tendencijom ka transformiranju svih riječi u vlastita imena i svih vlastitih imena u toponime. Jezik onda prijanja za stvarnost, snažno se oslanjajući na svoju teritoriju. Samo male etničke kulture, na ivici nestajanja, otkrivaju da su njihovi jezici ukorijenjeni u zemlju. To su jezici čiji govornici iskušavaju poslijeratno, postinvaziono pojavljivanje drugih jezika na vlastitoj teritoriji, pri čemu se čitava porodica etničkih imena suočava sa prijetjećom opasnošću istrebljenja. Nema ničega čudnog u činjenici da se moćne kulture šire, da njihov utjecaj raste, i da njihovi jezici prodiru u nove zemlje. Međutim, mali jezik ne može da spriječi, barem ne na duže vrijeme, semiotičku invaziju i eksproprijaciju svoje teritorije. Jezik je osvajač, a njegov kulturni idiom, uopšte uzevši, ne samo da ulazi u zemlju poražene manjine nego teži i da okupira sámo mjesto osvojenog jezika. Drugim riječima, jezik uljeza ima snažan toponimijski zahtjev.

Referencijalna funkcija se pojačava putem inkorporacije malih etničkih zajednica u veće, ustanovljujući dvojezičnu situaciju u kojoj su dva jezika u "spoljašnjem ugovoru" i sreću se kao dva sasvim različita kulturna obrasca, odnosno, mit-simbol kompleksa.¹² U ovoj situaciji, u kojoj se prirodni jezik pojavljuje kao skladište vlastitih imena, mala etnija mora spriječiti prevodljivost, odnosno, simboličku razmjernost, kako bi preživjela. Pokušaji prevođenja sopleću se preko vlastitih imena, koja su riječi koje najupornije čuvaju stvarnost etnije. Kolektivno lingvističko iskustvo potčinjavanja uzrokuje da svaka izgovorena riječ u univerzumu gdje vlada Drugi Jezik postaje emfatički "naša riječ", "naše ime", odnosno, "naše vlastito ime" ekskluzivno naše stvarnosti. Svaki susret između dva jezika pojavljuje se kao sukob između dva različita vlastita imena za isti referent.

Štaviše, ako je upotreba manjinskog jezika brutalno ograničena, on postaje ritualiziran, te na taj način otkriva svoje simboličko tijelo. Prirodni jezik je toliko reduciran na mit-simbol kompleks koji ga (najuspješnije) čuva i štiti. Jezik manjine postaje doslovno manji. Uslijed ograničene, odnosno, izgubljene kulturne slobode, ovaj jezik je polujavni jezik, ili, u najgorem slučaju, nije više javni. On postaje nasilno lokaliziran u svojoj praksi i svojoj difuznosti; njegov locus se nalazi u sjenkama, skloništim i enklavama; u svakom trenutku on mora biti spreman da ustupi svoje mjesto "većem" jeziku; on se pokorava rigidnim pravilima o tome kada i gdje treba da bude upotrijebljen; njegovi rubovi i grananja pojavljuju se u neumoljivom procesu njegovog potiskivanja i zatiranja. Upravo u ovom procesu se pokazuje da su toponimi najtvrdoglavije osobenosti etničkog otpora. Najvlastitija imena su imena ratnih heroja. Slavljenjem imena svojih heroja koji su poginuli u borbi, poražena etnija ne samo da čuva svoju prošlost od zaborava nego i nastavlja da brani najdragocjeniju etničku teritoriju. Svaka balkanska etnija ima svoju svetu teritoriju, i to je obično teritorija na kojoj su se desile odlučne bitke. Tu, na tom mjestu, neraskidive niti povezuju simbolički univerzum neke etnije sa njenom teritorijom. Mjesto na kojem je slavni vojnik ubijen, gdje je pao, jeste mjesto gdje je vlastito ime upisano u zemlju.

"Lijepa smrt"¹³ heroja jeste monumentalni historijski događaj u etničkoj simbolizaciji teritorije. Na simboličkoj mapi etnije, bojna polja leže u srcu njene teritorije, koja je, pak, potpuno obilježena grobnicama predaka.¹⁴ U mitskoj historiji porobljenog naroda, svi preci, čak i oni koji nisu učestvovali u slavnim bitkama, umiru lijepom smrću i nalažu svojim sinovima nastavak borbe za ponovno prisvajanje teritorije na kojoj su pali. Čitava teritorija je na taj način posvećena, jer pripada jednoj etniji; i ona pripada toj etniji kao jedno prošireno i umnoženo bojno polje. Bojno polje sadrži privilegiranu semiotičku agrikulturu: ono je mjesto gdje su zasađena najvlastitija od svih vlastitih imena. Upravo tu treba da bude demonstrirana zamašna i izvanredna referencijalna moć etničke simbolizacije. Zemlja se pojavljuje kao najsigurnije sklonište od uljeza. Imena zasađena u zemlji osiguravaju da je etnija stvarna, zato što ona obilježavaju njeno vlasništvo. Budući da čitava zajednica zavisi, u pogledu svog opstanka, od očuvanja tog vlasništva, svim budućim generacijama dodijeljen je zadatak podizanja spomenika i prenošenja imena urezanih u kamen. Drugim riječima, cirkuliranje vlastitih imena jeste način da se sačuva teritorija. Tako transmisija etničkih imena suštinski uključuje teritoriju (zbog surove ratne stvarnosti, antroponimi su teritorijalizirani u svijesti naroda). Ovaj proces naturalizira etničku kulturu – da ne kažemo ništa o etničkom imaginariju prožetom agrikulturnim i geo-mitologijama, koje uključuju geološke, botaničke i animalne porodice metafora – tako da transmisija imena i teritorija izgleda kao hidrološki ciklus prirode. Referencijalni potencijal bojnog polja naročito je impresivan zato što teritorija sprečava da referent nestane ispod označenog, ili da bude na njega reduciran. Za čitav simbolički univerzum, bojno polje predstavlja mjesto upada Realnog. Zbog toga su balkanske etničke kulture toliko mitske. Najveći historijski događaji obilježavaju mjesta grozničavog krpeljenja: brojni neprozirni namazi kolektivne imaginacije i gusta tekstura simbolizacije skrivaju duboku ranu.

Skorašnja balkanska historija pokazala je da bojno polje može da uskrsne stvarnost mitskog svijeta i obnovi etničku formu prilično moderniziranih zajednica. Uslijed neprekidne epske tradicije, odnosno, neprestano reproducirane ratne stvarnosti, ili, najvjerovatnije, topološkog ciklusa, male balkanske zajednice još uvijek žive u režimu znaka u dobrom stanju.¹⁵ Ako je Lyotrad u pravu, naime, da je modernost doba "povlačenja stvarnosti",¹⁶ zato što joj nedostaje "čvrsta ukotvljenost jezika u referentu",¹⁷ onda ove zajednice još uvijek žive u predmodernosti. One duguju upečatljiv etnički karakter svojih kultura sačuvanom referencijalnom kapacitetu svojih jezika.

Držeći živom u sjećanju najskoriju ratnu stvarnost, zajednica čuva svoje etničko ime. Sve dok je stvarnost živa, etničko ime nije razmjernivo sa stranim etničkim imenom neprijatelja. U dugotrajnim etničkim utjelovljenjima, nalog da se ne izgubi vlastito ime, da se ne dozvoli da nestane, smatra se nalogom da se ne umre. Neka etnija može da preživi čak i ako su njeni članovi prihvatili strani jezik u svoja vlastita imena (kao što se dešava u slučaju religioznih preobraćanja), pod uslovom da njihov maternji jezik nije zaboravljen. U tom slučaju, čitav jezik je ono što postaje neprocjenljiva zaliha etnonima bez obzira šta njegove riječi označavaju. Uslijed stalnog primoravanja na asimilaciju, etnički kontinuitet se postepeno reducira na kontinuitet transmisije imena. Rastuće osiromašenje i slabljenje mit-simbol kompleksa čini već tanku nit patronimije još slabijom. Ustvari, otpor simboličkog kulturnog tijela zavisi od totaliteta prethodnih asimilacija koje je ono apsorбирalo. Stvarnost bivšeg neprijatelja

nikada nije tako tuđa kao stvarnost sadašnjeg neprijatelja. Etnija preživljava pomoću strategije zakašnjelog usvajanja: ono što je bilo neprihvatljivo u prethodnom utjelovljenju, danas je ugrađeno u etničku kulturu kao njen najizvorniji sadržaj, pod uslovom da neprijatelj nije isti. Predmoderni ratovi upisani su u balkanske etničke historije kao spektakularna uvođenja u niz akulturacija, koje, pak, formiraju brojne slojeve kulturnog sedimenta. Ove ratove prepoznavamo kao ožiljke koji obilježavaju brojne, vrtoglave metamorfoze kolektivnog sopstva. Etnički identitet treba smatrati permanentnim i nerazorivim samo ako ima štur sadržaj, ili ako mu potpuno nedostaje sadržaj, to jest, ako on treba da se reducira na kontinuitet etničkih imena. U stvarnosti, etnički identitet je apstraktna osa oko koje se kolektivno sopstvo, koje se neprestano preobražava, okreće. Vlastita imena zadržavaju svoje referente u svim mogućim svjetovima.¹⁸

Moderno doba je učinilo još očiglednijim ovu borbu za samo-očuvanje putem konstantnih promjena, dajući procesu fascinantni dinamizam i žestinu. Kontinuitet kolektivnog sopstva zavisi od njegove sposobnosti da se adaptira na nove okolnosti. Sopstvo re-konstituira i reproducira sebe zbog iznenada izmijenjenih okolnosti. Svaka rekonstitucija jeste pokušaj da se izbjegne zatiranje. Samo poslije “konačnog oslobođenja” južnoslavenske etnije – najmanje balkanske etnije koja je vjerovatno imala najtežu prošlost – mi shvaćamo da se njena simbolička borba da preživi i da očuva osnovna, distinktivna svojstva svojih naslijeđenih kultura ne sastoji u upornom očuvanju kulturnih ostataka tobože proizvedenih na početku vremena. Još uvijek nismo, međutim, dosegli kraj iluzije dovršenog etničkog sopstva koje se milenijumima opire svim historijskim promjenama. Konačno, ratna stvarnost opstaje u trouglastom srcu bivše Jugoslavije; ustvari, ona je prisutnija više nego ikad. Imajući u vidu stalna i česta ratovanja, moderna historija ovog regiona ne razlikuje se u značajnoj mjeri od njegove burne prošlosti. Današnji etnonacionalizam svu svoju moć i privlačnost duguje ratu, koji je izbio kada je socijalizam počeo da se ruši. Vladavina komunizma bila je rezultat masovne patnje i partizanske pobjede u Drugom svjetskom ratu. Takozvana Prva Jugoslavija, koja je imala početke kapitalističkog načina proizvodnje, stvorena je poslije Prvog svjetskog rata rastakanjem velikih imperija. Bosna i Hercegovina je ušla u moderno doba kada su austro-ugarske trupe ušle na njenu teritoriju, ili možda nekoliko desetljeća prije toga. Možda je najprimjetnija činjenica u vezi sa modernim dobom na Balkanu to da su predmoderni, uglavnom izgubljeni ratovi bili zamijenjeni pobjedonosnim “nacionalno-oslobodilačkim ratovima”. Uslijed ovih ratova, male nacije su, po prvi put, postale izvorni kreatori svojih vlastitih historija i stvarnosti. Većina ljudi razumije ovo kao da je to vrijeme konačne, dugo tražene afirmacije njihovog kolektivnog bića, koje je jednom, na početku historije, bilo slobodno i suvereno. Za te ljude, moderna politička ideja emancipacije postala je neodvojiva od upečatljivog historijskog pojma silovite pobune potčinjenog naroda.

Ostavimo po strani, za trenutak, složeni lokalni kontekst modernih vremena i primijetimo da su skoro sva skorašnja oslobađanja, bilo politička, ekonomska, socijalna, kulturna ili seksualna, u konačnoj analizi bila etnička, zato što su se desila putem rata ili zahvaljujući ratu. Brojni predmoderni ratovi stvorili su stvarnost u kojoj najuporniji zahtjev za oslobođenje dolazi od etničkih zajednica. Legitimitet bilo kog drugog zahtjeva potvrđen je na osnovi ovog hiljadugodišnjeg zahtjeva koji je prenošen kroz generacije.

U ovom smislu, poučno je razmotriti Titovu komunističku ideologiju – danas tako često diskreditiranu zbog njenog modernističkog antitradicionalizma – etnicizma tokom i poslije velikog narodnooslobodilačkog rata. Čak i površna analiza pokazuje da su skoro svi ključni koncepti, figure i simboli titoizma bili, ustvari, svojevrsni spojevi u kojima je moderna politička stvarnost bila združena sa drevnom etničkom stvarnošću. Čini se da se “politička psihologija” (Bertrand Russell) jugoslavenskog komunizma, njegova opšta privlačnost, sastojala u okretanju čas lica čas naličja ovih ideoloških spojeva. Za svaki moderni politički vokabular, odnosno djelatnost, bilo je važno da budu u stanju da se predstavljaju kao neka vrsta prevođenja tradicionalnih praksi kolektivnog preživljavanja, posebno njihovog načina osmišljavanja stvarnosti. Stapanje dva diskursa, dva vokabulara, dva svijeta simbola, bila je zasnovana na trostrukom denotativnom uparivanju:

1. posljednji rat bio je smatran istovremeno kao “komunistička revolucija” i “narodno (tj., etničko) -oslobodilački rat”;
2. subjekt tekuće historije istovremeno su “radnička klasa / svi radni ljudi” i “naši narodi” (tj., naše etničke zajednice”); i
3. poslijeratna stvarnost jeste primjer kako “slobodnog komunističkog društva” tako i “suživota u bratstvu i jedinstvu”.

U ovom kontekstu bi se mogla iznijeti hipoteza da je u čitavoj Istočnoj Evropi usvajanje komunizma poslije Drugog svjetskog rata nosilo snažan etnički biljeg. Većina ljudi je toplo pozdravila ideju revolucije, barem u početku, ne samo zbog snažnog ideološkog pritiska, odnosno, privlačnosti industrijalizacije i elektrifikacije nego također i zbog kolektivnog “etničkog iskustva” zamjene kulturnih paradigmi putem rata. Ove dvije revolucije, industrijska i kulturna, obezbijedile su privid socijalne/proleterske revolucije. Fraternalizacija tokom rata čak je isporučila preobilan dokaz za jednu takvu revoluciju. Dugo vremena komunizam je uspješno sprečavao društvo da osjeti glavne efekte modernizacije: individualizaciju, raščaravanje i vladavinu instrumentalnog uma.¹⁹ U tom smislu,

komunizam se, barem u ovom dijelu svijeta, mogao označiti kao moderna strategija protiv modernosti, strategija u čijoj se osnovi nalazi etnički otpor.

Danas se južnoslavenski etnički nacionalizam (deklarirana politika etničkog otpora) manje-više suprotstavlja modernosti,²⁰ ali se u stvarnosti oslanja na dostignuća svog prethodnika,²¹ primoran da bude još radikalniji. U suštini, i jedan i drugi su režimi odbrane protiv opasnog utjecaja modernosti na etničku zajednicu, i protiv perfidne individualizacije te zajednice.²² Ono što ih najviše razlikuje jeste metamorfoza u razumijevanju onog etničkog koje se pojavilo u međuvremenu.

I Titov komunizam i današnji etno-nacionalizam obećavali su kraj predmodernog utjelovljenja i oslobođenje etničkog sopstva poslije njegove duge inkubacije. Suprotno optužbama etno-nacionalista, Titov režim nije zanemarivao, odnosno, odbacivao zahtjev za konačno etničko oslobođenje, nego ga je, naprotiv, radikalizirao, identificirajući ga sa komunističkim zahtjevom za socijalno oslobođenje od eksploatacije. Usvojiti proleterski antiimperijalizam kao revolucionarnu teoriju etničkog otpora značilo je konačno se vratiti najizvornijoj kulturi ispod svih naslaga asimilacije, i osloboditi najstarije etničko Sopstvo. Identitet ovog etničkog proto-Sopstva, prema svjedočanstvu sačuvane ose etničkih imena, jeste južnoslavenski. Sve etničke zajednice regiona pripadaju velikoj etničkoj zajednici Južnih Slavena i, stoga, treba da žive u "bratstvu i jedinstvu". Međutim, ovaj nalog komunista na vlasti nije imao konkretnu etničku supstancu, i tako je postepeno bio reduciran na jedan apstraktan politički zahtjev. Ustvari, ispostavilo se da proto-Sopstvo nije imalo ništa drugo do puke kosti, budući da nikakva proto-kultura nije ostala historijski djelatna. Ispostavilo se da urna koja je sadržavala pepeo drevnih paganskih kultura, koja se otvorila poslije posljednjeg oslobodilačkog rata, nije imala u sebi nikakav živi plamen. Diskrepancija između jednog takvog etničkog identiteta i postojećih etničkih kultura spriječila je razvoj bilo kakvog južnoslavenskog etnicizma. S obzirom na njihov zajednički aksijalni identitet, sačuvane etničke kulture su zakašnjele, pojavljuju se nakon vremena koje se smatra važnim za etničku konstituciju, te su zbog toga, barem do izvjesnog stepena, bile marginalizirane. Tendencija da se postojeće etničke kulture paganiziraju i da se reduciraju na folklor, snažno je bila obilježena tokom komunističke ere. Povlašćivati tradicionalne običaje i rituale u odnosu na religijsku kulturu, bilo je dio strategije usmjerene ne na brisanje naslijeđenih etničkih razlika nego na njihovo tijesno uvezivanje, budući da su se etničke zajednice međusobno udaljavale upravo zahvaljujući svojim različitim religijskim obdarenostima. U početku je dominantni militantni ateizam ideologije ustvari štitio proto-etnički identitet od njegovog kasnijeg upisivanja u etničku kulturu, upisivanja koje bi sakrilo njegovu zakašnjelost.

Moderni proces oslobađanja nije vodio harmonizaciji glavnih etničkih razlika, a još manje njihovoj apsorpciji. Umjesto toga, blijedi proto-etnički identitet neumitno je bio rastvoren na mnogo stvarnije identitete, za koje se ranije govorilo da su izvedeni, odnosno, subetnički. Južnoslavenski etnicizam nikada se nije pojavio. Uspješna jugoslavenska nacionalna konstrukcija mogla je da bude samo polietnička, nikako monoetnička. Ipak, jugoslavenska federacija smatrana je, barem u njenim herojskim danima, nečim višim od političke zajednice ili odbrambenog saveza ugroženih etničkih zajednica. To je bilo jedinstvo u bratstvu, ili jedinstvo velike porodice izgrađene na navodno zajedničkom etničkom porijeklu. Međutim, strogo govoreći, to je bilo međuetničko jedinstvo, odnosno, međuetnička unija, ali ne etnička zajednica. Titov slogan, bratstvo i jedinstvo, na prvom mjestu značio je bratstvo i jedinstvo već priznatih etničkih zajednica: Hrvata, Srba, Slovenaca, itd. Samo tada, na osnovu ovog komunitarnog posredovanja, on se obraćao pojedincima članovima jugoslavenskog društva.

Ovdje je glavna politička pretpostavka bila to da su ljudi već živjeli u bratstvu, ali unutar historijski ograničenih zajednica koje je trebalo uvećati. Slogan je sadržavao nalog: "Budite braća drugima koji izgledaju kao vaši daleki rođaci!". A u isto vrijeme to je bilo i upozorenje: "Ne zaboravite solidarnost iskovanu u posljednjem ratu!". Na taj način se sugeriralo da bratstvo iz vremena posljednjeg rata treba održati i da naslijeđeno etničko bratstvo treba uvećati, što će reći da međuetničko bratstvo koje je niklo u ratu treba upotpuniti tako da ono obuhvata sve ljude. Globalna etnička solidarnost bila je skopčana sa solidarnošću vojnika u Drugom svjetskom ratu, dok je budućnost bila spojena sa prošlošću. Da bi se ispunilo obećanje revolucije, da bi se izgradilo besklasno društvo, trebalo je raditi na rekonstrukciji iskonske etničke zajednice, kasnije podijeljene brojnim invazijama i dugom historijom tuđinske uprave. Projekt političke demokratizacije društva nije se ustvari razlikovao od projekta etničke resocijalizacije. Slobodno ljudsko društvo bilo je zamišljeno kao organska zajednica po modelu etničke zajednice. Titova politika bila je suštinski etno-politika velike polu-etničke zajednice, to jest, južnoslavenske zajednice pogođene određenim etničkim nedostatkom. U to vrijeme, takva zajednica je izgledala, sa tačke gledišta već konstituiranih zajednica, kao nad-etnička, a sa stanovišta njihovih članova, kao pod-etnička. Termin etno-politika treba da ukaže da je komunistička politika bila dopuna za odsutni južnoslavenski etnicizam, dok je etnicizam konstituiranih etničkih zajednica bio dopuna za komunizam kojem je nedostajao proletarijat (i koji se, ustvari, obraćao seljaštvu). Pokušaj da se etničke zajednice amalgamiraju bio je pothvat za koji je jedino etno-politika bila sposobna, i podrazumijevao je uključivanje čiste političke instance koja nije imala nikakvu stvarnost. Komunistička ideologija obezbijedila je takvu jednu instancu, onu koja je transcendirala granicu bilo koje određene

etnije. Da bi se to ustanovilo, treba naprosto upitati odakle su vođe i partijski zvaničnici govorili kada su se obraćali jugoslavenskim etnijama. Upravo je diskurzivna reaproprijacija ovih etnija – koja je načelno izbjegavala njihovu identifikaciju putem vlastitih imena – ono što je njih činilo jugoslavenskim u etničkom, a ne samo političkom smislu. Na simboličkoj osi proto-etničkog imena bio je smješten diskurzivni lokus najvažnijeg političkog označavanja. Javni diskurs, korišten za sve postojeće etnije, skoro isključivo je upotrebljavao izraz “naši narodi” (dakle “naše etnije”), formulu koja bi se mogla upotrijebiti samo sa ne-etničke, trans-teritorijalne, orbitalne perspektive proletarijata. Čini se da južnoslavenski identitet nije mogao da nadživi živa sjećanja na posljednji svjetski rat, ili nadu u stvaranje proletrske kulture koja bi bila istinska zajednička kultura za sve jugoslavenske narode, nadoknađujući tako izgublenu proto-kulturu. U stvarnosti, ova sjedinjenost trajala je koliko i etnička iluzija radikalnog oslobođenja od imperijalne prošlosti; koliko i međuetničko bratstvo iskovanu u ratu; i koliko i geopolitička potreba za odbrambenim savezom među najmanjim balkanskim nacijama. Suštinski etnički karakter Titovog komunizma dolazi iz narativne i magijske prirode njegovog konstitutivnog političkog mita. Velika priča Drugog svjetskog rata, takozvana epoha konačnog narodnog oslobođenja, bila je ustvari mit koji je obuhvaćao mit-simbol komplekse svih bratskih etnija. Titova politička religija dugovala je svoju popularnost, na prvom mjestu, činima bačenim pomoću omiljenih ratnih priča koje su stalno ponovo pričane u javnim govorima. Današnji etno-nacionalizam, koji teži da rekapitulira čitavu historiju oslobođanja, naročito njegovu teleologiju i eshatologiju, kao posljednje ponovno rođenje etničke zajednice otkriva čudnu tendenciju: modernost etnologizira, izazivajući sve arhaičnije i autentičnije kulture.²³ Novi režim izlaže etničku iluziju svog prethodnika kao veliku prevaru, oslikavajući čuveno bratstvo kao izdaju, komunističku ideologiju kao maskiranu imperijalnu kulturu, stvarnost svjetskog rata kao fikciju, i tako dalje. Etno-nacionalizam je postao privlačniji za mase jer se pokazalo da je u stanju, poput njegovog prethodnika, da izvlači najjače karte: osu etničkog imena, mithomoteurs etničke tradicije, i stvarnost posljednjeg međuetničkog rata. Dosta vremena će proći prije nego ovo tumačenje ratne stvarnosti postane fikcija.

BILJEŠKE:

- 1 Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism* (London: Routledge, 1998), 120.
- 2 Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford: Blackwell 1986), 44.
- 3 Ibid., 83.
- 4 Ibid., 84.
- 5 Ibid., 74.
- 6 Ibid., 76.
- 7 Claude Romano, *L'événement et le monde* (Paris: Presses Universitaires de France, 1998), 150-155.
- 8 Jean-Luc Nancy, “La surprise de l'événement”, *Dialogue, international issue 1-2*, Sarajevo, 1995.
- 9 Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, 50.
- 10 Gilles Deleuze & Felix Guattari, *What Is Philosophy?* (London: Verso, 1994), chap. 4 “Geophilosophy”, 85-113.
- 11 Jean-François Lyotard, *The Differend: Phrases in Dispute*, translated by G. van den Abbeele (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988), 137.
- 12 Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, 57-68.
- 13 Lyotard, *The Differend*, 99.
- 14 Ivan Čolović, “L'espace ethnique et la mort: Essai de la thanatologie politique”, *Ethnologia Balkanica*, vol. 1 (Sofia: Prof. Marin Drinov Academic Publishing House, and Muenster: Waxmann Verlag, 1997), 178-182.
- 15 Jean Baudrillard, *Pour une critique de l'économie politique du signe* (Paris: Gallimard, 1972), 194-199.
- 16 Jean-François Lyotard, *Le postmoderne expliqué aux enfants: Correspondance 1982-1985* (Paris: Editions Galilée, 1988), 24.
- 17 Ibid., 10.
- 18 Cf. o tome Saul A. Kripke, *Naming and Necessity* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1980), 42-53.
- 19 Cf. o tome Charles Taylor, *The Ethics of Authenticity* (Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press, 1991) 2-12.
- 20 Philippe Poutignat et Jocelyne Streiff-Fenart, *Théories de l'ethnicité* (Paris: Presses Universitaires de France, 1995), 28-30.
- 21 Olivier Ladislav Kubli, *Du nationalisme yougoslave aux nationalismes post-yougoslaves* (Paris et Montréal: L'Harmattan, 1998).
- 22 Pierre Clermont, *Le Communisme contre-modernité* (Paris: Presses Universitaires de Vincennes, 1993), 175.

23 Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures* (London: Fontana Press, 1993), 260.

<http://www.odjek.ba/index.php?broj=04&id=01>